

ІДЕЇ Ф.НІЦШЕ ПРО «НАДЛЮДИНУ» ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ХУДОЖНІХ ТВОРАХ XX-XXI ст.

І. С. МАТВІЄНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
ORCID 0000 0002 0606 0544

А. О. ТАРАН студент*,
ORCID 0000-0002-8812-6577

**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

E-mail: malushka20@ukr.net; ataran1205@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано концепт «надлюдини» Фрідріха Ніцше, який вважав, що надлюдиною можна стати тоді, коли будеш займатися саморозвитком, зміниш застарілу мораль, розвиватимешся духовно, маючи перед собою певний ідеал до якого будеш прагнути. Головною метою статті є розгляд концепції «надлюдини» Ф. Ніцше крізь призму інтерпретації як філософських ідей (Л. Шестова, О. М. П'ятигорського, В. В. Ільїна та В. Г. Кременя), так і у творах зарубіжних письменників (А. Конан Дойля, Д. Р. Кіплінга, Т. Манна).

Ключові слова: людина, надлюдина, особистість, герой, свідомість, мораль

Актуальність. Сучасна філософія характеризується великою кількістю різних шкіл і напрямів, які відстоювали позицію ірраціоналізму. Серед них чільне місце займає, так звана «філософія життя», яка виникла на межі IX і XX століття та яскраво проявилася у філософських працях мислителів Німеччини та Франції. Її засновником вважається Артур Шопенгауер (1788 -1860), який визначав, що розум у діяльності людини відіграє незначну роль, основні ж життєво важливі процеси відбуваються без участі інтелекту. Шопенгауер А. лише окреслив деякі ідеї, які більш детально проаналізувати та розкрити зміг у своїх працях німецький мислитель Фрідріх Ніцше. У цей же час починається розгляд ідеї «надлюдини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідею «надлюдини» Ф. Ніцше розкриває в роботі «Так казав Заратустра», також у статті представлено дослідження таких філософів, як Л. Шестов, О. М. П'ятигорський, В. В. Ільїн, В. Г. Кремень та ін., а також проаналізовано твори відомих зарубіжних письменників А. Конан Дойля «Оповідання про Шерлока Холмса», Д. Р. Кіплінга «Книги Джунглів» та Т. Манна «Маріо і чарівник». Творчість Ф. Ніцше вже понад сто років досліджується в багатьох творах різними авторами. Але у контексті інтерпретації письменників зарубіжної літератури XX ст. його концепція «надлюдини» мало досліджена.

* Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент І. С. Матвієнко

© І. С. Матвієнко, А. О. Таран, 2018

Мета дослідження. Головною метою статті є розгляд концепції «надлюдини» Ф. Ніцше крізь призму інтерпретації як філософських ідей (Л. Шестова, О. М. П'ятигорського, В. В. Ільїна, В. Г. Кременя), так і у творах зарубіжних письменників (А. Конан Дойля, Д. Р. Кіплінга, Т. Манна).

Результати дослідження та їх обговорення. Однією з головних книг відомого німецького філософа вважається трактат «Так говорив Заратустра» (1883 – 1885 рр.). Цей твір був написаний мислителем у формі розповіді про мандрівки мудреця. Десять довгих років прожив Заратустра у горах далеко від людей. Ці роки стали моментом прозріння для нього. І от настав той час, коли мудрець захотів повернутися до людей: «Поглянь! Цей келих прагне спорожніти, а Заратустра хоче знову стати людиною. Так почалася загибель Заратустри»[7, с. 5]. На своєму шляху зустрівся головному героєві старець, який порекомендував Заратустрі краще любити і слухати Бога, аніж спілкуватися з нікчемними і недосконалими створіннями на ймення «людина». Головний герой мав інші міркування з цього приводу. Він знав, що Бог помер. Тому головна думка, з якою Заратустра звертається до людей під час зустрічі, звучить надто зухвало: «Навіть наймудріші з вас – це лише суперечність і суміш рослини й химери. Та хіба я кажу вам ставати химерами чи рослинами? Ось, що скажу я вам про надлюдину! Надлюдина – це сенс світу. І нехай ваше жадання скаже: хай надлюдина стане сенсом світу!»[7, с. 7].

Розглядаючи надлюдину, Ф. Ніцше зазначає, що це новий вищий щабель життя, до якого повинна прагнути особистість, йдучи вірним шляхом. Прикладом цього і є Заратустра. Він постає вище людського натовпу і має над ним владу. Але для усвідомлення цього людей слід підготувати. Необхідно, щоб у їхній свідомості відбулася переоцінка цінностей. Вони повинні зрозуміти, що Бог, який є носієм моралі, впливає на сильну людську особистість, намагається маніпулювати її свідомістю, а саме головне може знищити її волю до влади. Людина повинна перестати бути покірною, слабкою і приниженою та жити без почуття страху. Ф. Ніцше показав свій ідеал людини сильною, владною. Він говорить: «Бог помер!», бо віра в такого Бога не варта уваги, але віра в Бога мусить бути, тому – «Хай живе Бог!», але не Бог безсилих рабів, а Бог всесильних суперменів!» [7, с.6].

Головна ідея роботи відомого мислителя «Людина – це те, що треба подолати»[7, с. 7]. Тобто не змінити, не зберегти, не примножити, не допомогти, не підказати, а тільки знищити, щоб потім була можливість зародитися зерну надлюдини. Її ще немає, проте вже перші неспівимі паростки пробиваються через чорні брили ґрунту. «Я ходжу серед людей, як серед уламків майбутнього», - говорив Заратустра [7, с. 72]. Але цікавим є той момент, і в цьому, на нашу думку, розкривається особливість людського мислення, що скільки б богів не помирало, люди все одно створюватимуть собі нових. Яскравим свідченням цього є уривок з трактату, в якому розкривається ідея про те, як послідовники Заратустри почали молитися ослу. Для них ця тварина стала новим Богом. «Краще молитися Богові в подобі осла, ніж без ніякої подоби», – люди. На що Заратустра відповів: «Померли всі боги; тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина»[7, с. 160]. Людина має розвиватися, змінюватися, рости, маючи перед собою певний ідеал. Ніякі релігійні перестороги, забобони і стереотипи не повинні заважати їй у цьому.

Надлюдина, за Ф. Ніцше, – це мета, а перепони на її шляху – людина, яку треба подолати.

Один із відомих філософів XIX століття Лев Шестов у своїй праці «Добро в учении гр. Толстого и Ницше» дав свою оцінку поглядам відомого німецького мислителя. Він, зокрема, звернувся до читачів з проханням не засуджувати його через те, що пише слово «бог» з маленької літери, адже мова йде про того бога, який рівняється до слова «добро», а не про того, який є тільки завісою для проповідників, що закриваються нею від учнів своїх. Російський філософ приводить приклад розмови папи із Заратустрою: «О, Заратустра, з усім твоїм безвір'ям – ти благочестивіший, ніж ти думаєш! Сам Бог навернув тебе до безбожжя. Хіба це благочестя не дозволяє тобі вірити в Бога?» [7, с. 159]. Л. Шестов доводить нам, що вже ця розмова папи із Заратустрою показує нам, читачам, як мало «Бог-добро» зміг задовольнити Ніцше, як уява про «Бога-суддю» вплинула на мислителя і спонукала відмовитися від звичних релігійних поглядів. Інший же відомий філософ О. М. П'ятигорський взагалі назвав Ф. Ніцше авангардом у літературному і поетичному розумінні. Він говорив про німецького філософа і його концепцію «надлюдини» як про неможливу і утопічну. На думку мислителя, сам Ніцше знав, що «надлюдьми» ми не станемо, але, прагнучи стати «надлюдьми», ми станемо людьми. Цікавими, стосовно концепції «надлюдини», є ідеї В. Г. Кременя та В. В. Ільїна, які вони виклали в статті «Філософія: мислителі, ідеї, концепції». На їхню думку, Ф. Ніцше вважав, що християнська мораль стоїть на шляху самовираження людини. Тому німецький філософ закликав провести переоцінку людських цінностей. Велику роль у цьому повинна була зіграти так звана «мораль пануючих», особливістю якої було прагнення до цінності життя. Мислитель вважав, що люди від природи є нерівними, що сильна особистість не може бути зв'язана законами моралі. Відповідно до всього сказаного з'являється такий собі суб'єкт «моралі пануючих» – «надлюдина». Проте вони доводять, що Ніцше був великим противником панування над масовою свідомістю. Його концепт «надлюдини» — це гармонійна людина, в якій органічно поєднуються фізична досконалість, високі моральні та інтелектуальні якості.

Концепція «надлюдини», про яку писав Ф. Ніцше в своєму трактаті «Так говорив Заратустра», знайшла своє відображення у працях багатьох філософів XX та XXI ст. Але не тільки мислителі цікавилися концепцією «надлюдини». Багато відомих письменників зверталися до даної концепції. Взяти хоча б твори Ф. Достоевського, Л. Толстого, А. Конан Дойля, Т. Манна, Д. Р. Кіплінгата інших. Англійський письменник А. Конан Дойл створив цікавий образ Шерлока Холмса. Літературний критик Л. Гінзбург писала, що «... літературним героєм письменник висловлює своє розуміння людини, взятої з певної точки зору і у взаємодії підібраних письменником ознак» [1, с. 14]. Аналізуючи цикл творів про Шерлока Холмса, ми бачимо, що письменник показав свого героя як людину виняткову, спроможну подолати зло, яким би тяжким і непередбачуваним воно не було. Читачеві навіть не спадає на думку, що А. Конан Дойл, змальовуючи образ детектива у своїх творах, притримувався ніцшеанської концепції «надлюдини». Проте, коли брати до уваги соціально-історичні особливості розвитку Англії кінця XIX століття та їх вплив на літературного персонажа зазначеної доби, сумніви розвіюються.

Письменник намагався показати виняткового, кращого за інших детективів, героя, який бездоганно володіє дедуктивним методом, є надзвичайно спостережливим, фізично і морально витривалим. Складається враження, що А. Конан Дойл змалював у своїх творах справжнього супергероя. Шерлок Холмс – незвичайна особистість, яка знає собі ціну і перед якою схиляють голови, і Лестрейд, детектив із Скотленд-Ярду, і доктор Уотсон, друг, помічник і спеціаліст в області медицини, та навіть вороги, які сприймають Шерлока Холмса як суперлюдину, яка знає наперед їхні думки, а також може прорахувати і спрогнозувати їхню поведінку. Уотсон говорив: «Я не вважаю себе дурнішим за інших, але завжди, коли я маю справу з Шерлоком Холмсом, мене гнітить важке усвідомлення власної тупості» [3, с. 112].

Цікаво, що майже в усіх оповіданнях, таких як «Етюд у багряних тонах», «Остання справа Холмса», «Собака Баскервілів», «Убивство в Ебі-Грейдж» та інших, автор дає самохарактеристику Холмса, яка також дуже подібна до ніцшевського образу «надлюдини», зображеного у трактаті «Так говорив Заратустра». Проте відмінність все ж є, і полягає вона у тому, що концепція про «надлюдину» у творах про Шерлока Холмса реалізується у конан-дойлівському баченні надзвичайного, виняткового, супергеройчної, але не позбавленого певної схематичності.

Так само, як і А. Конан Дойл, інший англійський письменник Д. Р. Кіплінг у своїх творах «Книги Джунглів» зумів показати людину, яка перемагає ворогів не стільки силою м'язів, скільки силою свого непересічного розуму. Письменник належав до неоромантиків, які цікавилися концепцією Ф. Ніцше про «надлюдину», тому сильна та вольова особистість завжди була в центрі їхніх творів. До прикладу, Мауглі – головний герой книг Кіплінга, хлопець ріс і виховувався разом із вовчєнятами, проте вже в дитинстві відзначався фізичною силою, незвичайною сміливістю, надзвичайною кмітливістю, умінням логічно мислити. У юнака поєдналися найкращі риси неоромантичного героя: доброта, справедливість, честь, благородство, сила характеру. «Поглянь на мене, – сказала Багіра. І Мауглі подивився їй у вічі. Через півхвилини велика пантера відвела голову вбік. «Ось за що!» – промовила вона, зариваючись лапами в листя. Навіть я не можу витримати твого погляду, а я ж народилася поміж людей і люблю тебе, Братику! А інші ненавидять тебе за те, що не насмілюються зустрітиса з тобою поглядом, за те, що ти розумний, за те, що ти – Людина!» [2, с. 18]. Саме це й допомогло головному героєві перетворитись на Володаря Джунглів. Йому під силу було все: і побороти Шер-Хана, і вистояти у битві з Бандар-Логамі, і прийняти людський світ, сповнений протиріч і несправедливості. Мужній юнак справжній супергерой, якому підвладні всі й усе, і який ніколи не схибєть у двобої зі злом. І як пропагував ніцшевський герой Заратустра, він поборов в собі людину, щоб стати надлюдиною.

Зовсім з іншого куту зору розглядав, у своїх творах німецький письменник Томас Манн, концепцію «надлюдини». Ще з дитинства він захоплювався філософією Ф. Ніцше, зачитувався його відомим трактатом. Духовний світ відомого митця слова був пронизаний енергетикою філософа Ніцше. Так було до того часу, поки фашизм, який виник у Європі, не взяв за свої гасла ідеї Фрідріха Ніцше. Саме тоді відбулося прозріння Т. Манна. У своїй новелі «Маріо і чарівник» він довів, що сильна особистість, яка не рахується з почуттями інших людей, зазнає краху. Гіпнотизер, віртуоз своєї

справи кавальєро Чіполло перетворив свої вистави на злі знущання з публіки. Він був пихатим, самовпевненим і вважав, що природний дар дає йому право знущатися над людьми, топтати їхню гідність.

Події твору розгорталися в італійському курорті Торреді Венере, що в перекладі означає Вежа Венери. Венера – богиня кохання. Ця назва мала асоціації з вершиною кохання, з містом, яке оберігає сама богиня Венера. Тому, Торреді Венере – місто, яке вважали ідеальним куточком для небагатьох, сховищем для тих, хто любить спокій. Розкриваючи проблему добра і зла, загальнолюдських моральних цінностей, використавши при цьому художній прийом – антитезу, яка яскраво розкривається в антагоністичних образах Маріо і чарівника Чіполло, прописуючи образи головних героїв Томас Манн, задається питанням: хто ж з них «надлюдина»? Чіполло, який може маніпулювати натовпом, читати думки людей, підкоряти їхню свідомість своїм бажанням, чи Маріо, який не побоявся виступити сам на сам проти людської байдужості і стадного інстинкту. Надзвичайно хоробрий, з почуттям власної гідності, з небажанням бути таким, як усі, він – супергерой, особистість, яка має власне ім'я і протистоїть безіменному «чарівнику». Автор сам дає відповідь на поставлене питання про образ «надлюдини» у творі. Чіполло вбили, а це означає, що письменник вірить у перемогу добра над злом, вірить у гуманізм. І як ніцшевський герой Заратустра стверджує: «Бог помер! Хай живе Бог!». У цій новелі Т. Манн висвітлив проблему «фашизму і свободи». Автор показав небезпечне захоплення суспільства ірраціональним, його готовність нехтувати етичними і раціональними принципами життя. Письменник підводить читача до висновку, що «сильна особистість» – це не просто людина, здатна керувати людськими масами, але й ідеальний керівник їхніх усвідомлених і неусвідомлених бажань. «Жахливий, фатальний кінець. А все-таки він приніс визволення — так почувався я тоді, так відчуваю тепер і не можу інакше» [6, с. 98].

Висновок. Отже, Фрідріх Ніцше вважав, для того щоб стати надлюдиною, потрібно займатися саморозвитком, змінити застарілу мораль, розвиватися духовно, маючи перед собою певний ідеал. Ніякі релігійні перестороги, забобони і стереотипи не повинні заважати людині у цьому. Вона має відректися від усіх віровчень та стати вільною у всіх можливих проявах і лише після таких змін є можливість виникнення надлюдини.

Філософи сучасності по-різному ставилися до поглядів німецького мислителя. Прикладом можуть слугувати праці філософів Л. Шестова, О. М. П'ятигорського, В. Г. Кременя та В. В. Ільїна, які проаналізовані у даній статті. Але безумовним є той факт, що письменники ще не одного покоління звертатимуться до праць Ф. Ніцше. Так як свого часу це зробили А. Конан Дойль, Д. Р. Кіплінг і Т. Манн. Вони змогли показати на прикладах головних персонажів своїх творів, а саме: Шерлока Холмса, Мауглі та Чіполло і Маріо, власну інтерпретацію відомої концепції Ніцше. Шерлок Холмс і Мауглі – сильні, сміливі, витривалі, розумні особистості, наділені винятковими можливостями. Вони можуть і намагаються змінити навколишній світ, тобто бути справжніми супергероями. Чіполло маніпулює натовпом, творить дива, підпорядковує думки і свідомість людей. Від нього, і тільки від нього залежить, творити добрі чи злі справи. Інший герой – Маріо – надзвичайно хоробрий, із почуттям власної гідності, з небажанням бути таким, як усі, так само є

прикладом «надлюдини» чи супергероя. Ф. Ніцше завжди говорив, що ніколи не ламав голову над тим, чи правильні його думки, його більше турбувало лише одне, як вони впливають на наше життя.

References

1. Hynzburh, L. (1979). O lyteraturnom heroe [About the literary hero]. Lenynhrad, USSR: Sovetskyi pysatel, 224.
2. Kyplynh, R. (1979). Mauhly [Mowgli]. Kiyv, USSR: Veselka, 272.
3. Konan Doil, A. (2016). Opovidannia pro Sherloka Kholmsa [The Sherlock Holmes Stories]. Kharkiv, Ukraine: Folio, 192.
4. Kremen, V. H., Ilin, V. V. (2005). Filosofiia: myslyteli, idei, kontseptsii [Philosophy: thinkers, ideas, concepts] Kiyv, Ukraine: Knyha, 528.
5. Mamardashvily, M., Piatyhorskyi, A. (2011). Symvol y soznanye [Symbol and consciousness]. St-Peterburh, Russia: Azbuka, 320.
6. Skrypnyk, V. M. ed. (2002). Zarubizhna literatura: Posibnyk-khrestomatiia [Foreign Literature: Handbook-Readings]. Donetsk, Ukraine: TOV VKF «BAO», 896.
7. Nietzsche F. (1993). Tak kazav Zaratustra; Zhadannia vldy [Thus said Zarathustra; Power of Hope]. Kiyv, Ukraine: Osnovy, Dnipro, 415.
8. Shestov, L. I. (2008). Dobro v uchenyy hr. Tolstoho y Nytsshe: fylosofyia y propoved [Good in the teaching of gr. Tolstoy and Nietzsche: Philosophy and Sermon]. Moscow, Russia: Dyrekt-Medya, 160.

ИДЕИ Ф. НИЦШЕ О «СВЕРХЧЕЛОВЕКЕ» И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ФИЛОСОФСКИХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ XX-XXI вв.

И. С. Матвиенко, А. А. Таран

Аннотация. В статье проанализирован концепт «сверхчеловека» Фридриха Ницше, который считал, что сверхчеловеком можно стать тогда, когда будешь заниматься саморазвитием, изменишь устаревшую мораль, будешь развиваться духовно, имея перед собой некий идеал к которому будешь стремиться. Главной целью статьи является рассмотрение концепции «сверхчеловека» Ф. Ницше сквозь призму интерпретации как философских идей (Л. Шестова, А. М. Пятигорского, В. В. Ильина и В. Г. Кремень), так и в произведениях зарубежных писателей (А. Конан Дойля, Д. Р. Киплинга, Т. Манна).

Ключевые слова: человек, сверхчеловек, личность, герой, сознание, мораль.

THE IDEAS OF F. NIETZSCHE ABOUT THE "SUPERMAN" AND THEIR INTERPRETATION IN THE PHILOSOPHICAL AND ARTISTIC WORKS OF THE XX-XXI CENTURIES

I. Matvienko, A. Taran

Abstract. The article analyzes the concept of "superman" by Friedrich Nietzsche, who believed that a superman can become when you engage in self-development, change the outdated morality, develop spiritually, having a certain ideal for you to strive for. The main purpose of the article is to consider the concept of "superman" by F. Nietzsche through the prism of the interpretation of

philosophical ideas (L. Shestov, O. M. Pyatigorsky, V. V. Ilyin and V. G. Kremen) and in the works of foreign writers (A. Conan Doyle, D. R. Kipling, T. Mann).

Key words: *man, superman, personality, hero, consciousness, morality.*

УДК 130(091):316.286/473

ПРОБЛЕМА АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ІРОНІЇ ЯК КУЛЬТУРНОЇ УНІВЕРСАЛІЇ

С. М. ГЕЙКО, кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

ORCID 0000 0002 9086 1503

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

E-mail: svetageiko@nubip.edu.ua

Анотація. Проаналізовані евристичні можливості філософського розуміння іронії як культурної універсалії – її сутності, специфіки та світоглядного впливу на формування соціокультурного процесу. Іронію запропоновано розглядати як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим, фіксує порушення звичного сприйняття або комунікації та спрямування на відновлення смислотворення. Трансформація його змісту в різних парадигмах культури дозволяє виявити такі фундаментальні ознаки іронічного дискурсу як рефлексивність, контрарність, аксіологічність. У статті досліджується також аксіологічний вимір іронії як культурної універсалії.

Ключові слова: культурна універсалія, іронія, іронічність, аксіологічність, рефлексивність, контрарність

Актуальність. За сучасних умов суспільного розвитку все гостріше постає питання про культуру суспільства. Приводи для цього бувають різні. Але найчастіше воно згадується у контексті зростання національної та міжнаціональної інтеграції. У зв'язку з цим можна говорити про певні елементи, які зустрічаються практично у всіх етнічних культурах і які ріднять кожну людину на Землі. Ці елементи, що є підвалинами кожної з культур, називають культурними універсаліями. Оскільки іронія виступає формою організації культурного дискурсу в різних культурних формах, репрезентує досвід людської життєдіяльності, виходячи з певних культурних настанов, то ми інтерпретуємо її як культурну універсалію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні найбільш вивченими є такі аспекти іронії, як-от історичний (Р. Габітова, П. Гайденоко, Т. Гайдукова, О. Лосєв, В. Шестаков), функціональний у сенсі домінанти художнього напрямку (Н. Берковський, В. Ванслов, І. Славов), досліджено роль іронії в художньому методі (М. Бахтін, Н. Берковський) і у структурі комічного (Ю. Борєв, Б. Дземідок,